

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 08.12.20

Didaktisk litteratur

Belærende, undervisende, oppdragende litteratur. “Didaktikk” er undervisningslære, med begrunnede svar på dette sammensatte spørsmålet: Hvorfor og hvordan lære hva? Didaktisk litteratur er vanligvis moraliserende, og inneholder ofte både saksopplysninger (fakta, fagkunnskap), advarsler og oppfordringer.

Litteraturen kan holde opp en tydelig pekefinger, eller pekefingeren kan være til stede relativt usynlig. Formaninger og advarsler kan kombineres med å vise gode forbilder. Normen kan være bl.a. lydighet og selvbeherskelse (Flemming Mouritsen i Birkeland og Risa 1993 s. 68). For eksempel kan et barns ulydighet i en barnebok (og i virkeligheten) føre til straff og anger, mens et annet barns gode oppførsel leder til ros og belønning. En forfatteren som vil belære, mane og advare, kan framstå som en person med moralske kvaliteter langt over gjennomsnittet (Neuhaus og Ruf 2011 s. 373).

Didaktisk litteratur innprenter visse moralske verdier (lærdom om oppførsel) og/eller visse fakta (lærdom om verden). God moral innebar i tidligere tiders litteratur (og delvis i dag) bl.a. troskap til sitt fedreland, samhold i familien på tross av problemer, lydighet overfor autoriteter, mot i farefulle situasjoner, nøysomhet, flid og tålmodighet. Litteraturen kunne vise personer som var dydsmønstre og som leserne skulle beundre og etterligne, samt avskrekkende eksempler som viste vrengebilder av det gode, sanne og skjønne. For eksempel advarte noen bøker på 1800- og 1900-tallet barn mot å gå opp på stiger eller skli på gelender, og viste hvilke ulykker det kan føre til likevel å gjøre det (Richter 1987 s. 114-115).

Litteraturen kan brukes “som medium for moralisering og statsborgerlig disiplinering” (Neuhaus og Ruf 2011 s. 31). Noen regimer vil gjøre forfattere til “meningssoldater” med “moralpistoler” (Neuhaus og Holzner 2007 s. 572). En tekst kan f.eks. være en moralsk eksempelfortelling der gode mennesker seirer og onde mennesker straffes (“poetisk rettferdighet”). Verkene kan både på grunn av tekstenes tema og gjennom måten de leses og tolkes på, brukes til sosial disiplinering (de har en sosialiserende og disiplinerende funksjon). Forfatteren kan virke som en offentlig “moral-apostel” som “holder en preken” i sine tekster, som gir moralske instruksjoner, forbud og påbud. Det didaktiske har en tendens til å “reduce social relations to simplistic formulas.” (Beatty 2007 s. 97) James

Feibleman “states that art is bad when it is primarily occupied with being morally good.” (Hylland 2012)

Forfatteren kan ønske “å formidle allment aksepterte regler for god oppførsel eller innprente holdninger som f.eks. toleranse, solidaritet og takknemlighet.” (Birkeland og Risa 1993 s. 125) Slik litteratur “no longer “argues” the problems and complexities of character in terms of psychological and moral forces; it states, decides, and solves them in terms of pre-established and dictated premises.” (Hynes 1973 s. 43-44)

Turid Fosby Elsness skiller mellom moraliserende og didaktisk litteratur: “Størstedelen av den poesien som ble skrevet på 1700- og 1800-tallet hadde et klart moraliserende eller didaktisk sikte. Forfatterens anliggende var å påvirke leserens handlinger, holdninger og tanker (moraliserende litteratur) eller å formidle kunnskap om bestemte emner (didaktisk litteratur).” (i Birkeland og Risa 1993 s. 124)

“Didacticism describes a type of literature that is written to inform or instruct the reader, especially in moral or political lessons. While they are also meant to entertain the audience, the aesthetics in a didactic work of literature are subordinate to the message it imparts. In modern times, “didactic” has become a somewhat pejorative way to describe a work of literature, as contemporary authors generally do not attempt to teach moral lessons through their writing. However, the original definition of didacticism did not carry this negative connotation. [...] Books written for children also often have a didactic intent, as they are often created to teach children about moral values. Religious sermons are also usually examples of didacticism, as the preacher is intending to use the religious text to give the congregation moral guidance. [...] While didacticism in literature is generally frowned up nowadays, it was a key feature of many ancient texts, and remained popular up until about the 18th century. It was seen as a benefit for the reading audience to have these texts to use as moral guidance. While there are examples of didacticism in more recent literature, they are fewer and further between. Edgar Allen Poe even went so far as to refer to didacticism as the worst thing an author could do in his treatise *The Poetic Principal*.” (<http://www.literarydevices.com/didacticism/>; lesedato 31.03.16)

På engelsk er en “counting book” en “picture book designed to teach preschool children to count (usually from 1 to 10 or 12) by providing illustrations in which the number of objects displayed on each page or double spread corresponds to the numeral printed with them.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Den engelske forfatteren Elizabeth Eiloarts barnebok *Ernie Elton: The Lazy Boy* (1865) inneholder “ten tales [...] each constituting a moral fable about the dangers

of various vices, as literature it is of the most crass kind.” (James MacDowell i https://offscreen.com/view/value_psycho; lesedato 07.01.19)

“Not until the 19th century did children’s literature break away from didacticism, first with the publication of the fairy tales of Hans Christian Anderson (1805-75) and the brothers Grimm, and later with Edward Lear’s *Book of Nonsense* (1846) and Lewis Carroll’s *Alice’s Adventures in Wonderland* (1865)” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05).

En landsdekkende fransk organisasjon som kjempet mot alkoholmisbruk, anbefalte i 1904 folk å lese Fernand Blutels roman *Et hjemms ruin: Historien om en alkoholiker-familie* (Guise og Neuschäfer 1986 s. 106).

Den svenske forfatteren Selma Lagerlöfs barnebok *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906-07) handler om en gutt som flyr på ryggen av en villgås gjennom Sverige, og fungerte delvis som en lærebok i svensk geografi. “Hösten år 1901 kontaktades Lagerlöf av överlärare Alfred Dalin från Sveriges Allmänna folkskolläraryörening om en geografilärobok för folkskolan som var tänkt att ersätta *Läsebok för folkskolan* och anledningen till att just Selma Lagerlöf kontaktades, en modern romanförfattare, torde vara att hon ansågs ligga i fas med tidens idéer om pedagogisk förnyelse.” (Magnus Lindberg i <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:1077283/FULLTEXT01.pdf>; lesedato 07.01.19)

Politisk litteratur blir ofte oppfattet som didaktisk, der forfatteren lager “litterær pynt” rundt sine egne overbevisninger som så skal overbevise leserne. Tekster instrumentaliseres, dvs. blir redskaper. Didaktisk litteratur blir ofte kritisert for å være for étydige, mens “ekte litteratur” er mangetydig. Kunst skal ifølge noen litteraturkritikere henlede oppmerksomheten på teksten *som* tekst, og være relativt formålsløs, ikke et verktøy for synspunkter på kultur og samfunn. I den mest ensrettete politiske litteraturen har en ideologi en frelsesfunksjon, f.eks. fascismen, nihilismen eller maoismen.

Det har eksistert didaktisk litteratur gjennom alle tider. Et tidlig eksempel er *Æsops fabler*. Læredikt regnes som didaktisk litteratur, f.eks. grekeren Hesiods *Theogonien* fra ca. år 700 f.Kr. Fra antikken av har det blitt skrevet læredikt om astronomi, landbruk, botanikk, religion m.m. Et moderne eksempel på et læredikt er svensken Sören Törnkvist *Fysik per vers: En trippel Newton och andra sånger* (1999, omarbeidet versjon 2002). De 20 kapitlene er skrevet på blankvers, og inneholder både forklaringer, historikk og formler. Verselinjene er nummerert slik at det er enkelt henvise til presise tekststeder. I slike tekster blir versformen brukt som hukommelseshjelp (og hos Törnkvist dessuten som kreativ inngang til et fagområde).

Den romerske dikteren Horats skrev i sin poetikk at diktning bør være både behagelig og nyttig (på latin “dulce et utile”). Diktningen bør altså ifølge Horats

både underholde og lære bort noe, både forføre og instruere, både være estetisk vakker og praktisk verdifull. Det nyttige ligger i at teksten opplyser leseren, altså gir informasjon og gode leveråd. Leseren skal bli mer kunnskapsrik og/eller moralsk bedre av å lese teksten. “[P]oets wish their poetry “aut prodesse ... aut delectare ... / aut simul et iucunda et idonea dicere vitae” (either to benefit, or to amuse, or to utter words at once both pleasing and helpful to life). It may be that Horace links the benefit of poetry to the Romans concerned only with material benefits. But that Horace also has moral profit in mind is suggested by his second reference to mixing profit and pleasure” (Robert Matz i http://assets.cambridge.org/97805216/60808/excerpt/9780521660808_excerpt.pdf; lesedato 18.04.16).

“[D]idaktisk poesi, (af gr. *didaktikos* ‘egnet til undervisning’), digterværker, hvis formål er at give kundskaber, moralsk indsigt eller leveregler; i græsk litteratur en del af den episke genre. Emnerne var bl.a. landbrug, astronomi, filosofi og håndværk. Det tidligste eksempel er Hesiod. I romersk litteratur fik genren nye områder som poetik (Horats) og erotik (Ovid). En udbredt form for didaktisk digtning fra antikken er dyrefablen, der oprindeligt var på vers, men senere blev prosa. Også i middelalderen fik bl.a. teologisk, kosmologisk, naturvidenskabeligt vidensstof ofte poetisk form, evt. allegorisk, fx *Kongespejlet* og Dantes *Guddommelige Komædie*. Endnu 1600-1700-t.s klassicisme (Boileau, Pope, Holberg, Tullin) dyrkede læredigtet med antikke forbilleder. Med romantikkens subjektive eller visionære digtning fjernedes grundlaget for didaktisk poesi i klassisk forstand; naturfilosofiske digte af fx Goethe og Schack Staffeldt omkring 1800 betegner afviklingen.” (http://denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Litteratur/Gr%C3%A6sk_litteratur/Generelt/didaktisk_poesi; lesedato 06.04.16)

“A novel, play or poem that is didactic aims to teach us something. [...] Didactic works often have morals to impart or are written to teach us something about religion, philosophy, history, or politics. Examples of didactic literature include Aesop’s Fables. Novels written for women in the 18th and 19th century were also often didactic, kind of like fictionalized conduct manuals. Jane Austen’s *Northanger Abbey*, for example, is often thought of as a didactic novel since it teaches readers how to act like a good young lady – and read like one, too.” (<http://www.shmoop.com/literature-glossary/didactic.html>; lesedato 11.06.15)

Den sveitsiske psykologen Alice Miller skriver i boka *I begynnelsen var oppdragelsen* (på norsk 1986) om “svart pedagogikk”: Barna skal lære at foreldrene, og særlig faren, er en total autoritet og skal lydes for enhver pris. I denne pedagogikken henger frykt og lydighet nært sammen. Og i “*When Fathers Ruled* fra 1983 skriver Steven Ozment at kilder fra reformasjonens tid viser at barn, i alle fall ifølge datidas moralister, ofte var både bortskjemte og vanskelige. De klagde på at foreldre mente barndommen skulle være en tid bare for moro, glede og underholdning. Samtidig vet vi at leveforholdene for mange barn var vanskelige, med hardt arbeid, mye tid borte fra familien, svært streng disiplin og fysisk avstraffelse.” (Naomi R. Nielsen i *Barneoppdragelse på 1700-tallet: Idealet for*

jenter og gutter; <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/34545/Masteroppgave.pdf>; lesedato 25.04.16)

“*The Governess; or, Little Female Academy* av Sarah Fielding kom ut i England i 1749. Boka regnes som den første engelske romanen skrevet spesielt for ungdom. [...] Fielding var opptatt av utdanning, og særlig av unge jenter. Målet med boka var å forme unge jenters sinn til vennlighet og dyd og til å temme primitive og høyrøstede trekk, ambisjoner og forfengeligheit. Handlingen foregår på en pikeskole og begynner med lærerinnen, den gode og kloke enken Mrs. Teachum. Mannen hennes hadde vært en fornuftig mann som med stor glede gjorde det han kunne for å forbedre hustruen, noe som gledet også henne. Takket være den kristelige styrken hun hadde fått gjennom mannens påvirkning, klarte hun å gjøre det hun måtte for seg selv og døtrene og startet opp pikeskolen. Fortellingen gir moralsk veiledning gjennom blant annet jentenes livshistorier. [...] Ærlighet var en viktig dyd. Av Dolly Friendlys livshistorie får vi lære at man skal være ærlige også når vi roser andre og at falsk ros og støtte til de som ikke fortjener det, er galt. [...] Det er mye snakk om forfengeligheit og ekte skjønnhet i *The Governess*. Fielding mente nok at det var alt for mye jåleri og at jenter var altfor opptatt av utseendet. Den eldste av jentene på skolen, Jenny Peace på 14 år, skiller seg ut fra de andre. Hun er vakker fra naturens side, men utseendet blir enda behageligere fordi hun utstråler både godhet, mildhet, beskjedenhet og glede. Hun er også klok og kan løse konflikter mellom de andre jentene. Alle lytter til hva hun har å si. Igjen var det de milde, omsorgsfulle trekkene som utgjorde en viktig del av den kvinnelige personligheten. Ytre skjønnhet var ingenting verdt hvis man ikke hadde denne typen personlighet.” (Naomi R. Nielsen i <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/34545/Masteroppgave.pdf>; lesedato 19.04.16)

Barneboka *The History of Little Goody Two-Shoes* ble utgitt anonymt i England i 1765. “I forordet tilegnes boka til “All Young Gentlemen and Ladies, Who are good, or intend to be good”. [...] Enda Little Margery er så fattig at hun må sove i en låve om natta, vil hun ikke omgås dårlige mennesker. Hun lager ei regle for sine mindre dydige bekjente, som hun kaller “The Conduct of Life”. Den maner til flittighet, hjelpsomhet, vennlighet, tålmodighet, ærlighet, nøysomhet og respekt for foreldre. Den advarer mot dårlig selskap og synd og oppfordrer til kjærlighet og frykt for Gud, men også til vennskap med Gud. Barn som er gode, elsker Gud og holder de ti bud, kan gå trygt overalt og trenger ikke frykte spøkelser eller annen innbilt ondskap. Gudstro gikk hånd i hånd med dydene ifølge forfatteren av denne boka. [...] En svært velstående mann hører at Margery omtales som både dydig, fornuftig, klok og som en velgjører for landet. De gifter seg snart og fattige Margery blir en fin frue. Men hun bruker midlene sine til å hjelpe de fattige og syke. Når hun begynner å kjenne at gleden over pengene vokser, stanser hun dette ved å be. Margery får altså sin belønning for det dydige livet hun har levd. Og det dydige livet fortsetter hun med, til tross for statusen og pengene hun nå har. Et gjennomgående tema er at rikdom ikke gjør en verken dydig eller lykkelig og at

den må anvendes fornuftig og klokt.” (Naomi R. Nielsen i <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/34545/Masteroppgave.pdf>; lesedato 19.04.16)

“Thomas Days *The history of Sandford and Merton* kom ut i 1780- åra og ble en viktig del av barnelitteraturen. Målet med boka var å forklare Rousseaus filosofi på en måte som barn kunne forstå. [...] Boka handler om den rike og bortskjemte seksåringen Tommy Merton og den jevngamle, men langt klokere og flinkere bondesønnen Harry Sandford. Tommy hadde egne tjenere som gjorde alt for ham. Han ble aldri motsagt, men var likevel ulykkelig. Han var overbeskyttet og fikk aldri leke ute, var svak og mye syk. Han var stolt og utålmodig og kunne verken lese, skrive eller regne. Harry var sunn og frisk, godt likt, snill og omsorgsfull mot både mennesker og dyr. Han var også svært kunnskapsrik og klok. Harry er den typiske helten i fortellingen. Han innehar alle egenskapene som ifølge [John] Lockes filosofi var de viktigste: dyd, klokskap, sosial dannelse og lærdom. Tommy hadde fått en helt annen oppdragelse og som resultat av dette var han både ulykkelig og lytefull. Tommys foreldre ble imponerte over Harry med hans kunnskap og nøkterne holdning til rikdom og status. Mr. Merton forsto at de hadde gjort feil i oppdragelsen av Tommy og at kjærligheten de følte for ham hadde gjort dem for myke. Han ønsket at Tommy skulle bli som Harry. Harry er et typisk eksempel på Rousseaus idealbarn. Han var et sunt bondebarn, og dessuten fornuftig, klok og opplyst. Den rike og bortskjemte Tommy var hjelpesløs i forhold.” (Naomi R. Nielsen i <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/34545/Masteroppgave.pdf>; lesedato 19.04.16)

Som den eldste norske barneboka regnes Willum Stephansons *Lommebog for Børn* (1801). “Først i den lille boka som har format 8 x 10 cm finner vi et utvalg fortellinger på 2-3 siders lengde. [...] [Boka rommer] moralske eksempelhistorier, med titler som “Barnet som lærte at være høflig imod Tjenestepigen”, “Det reenlige Barn” og “Det ufor nøjelige Barn”. [...] Det var kunnskap og dannelse av ånd og forstand boka eller skriften skulle gi. “Til moralfølelsens utvikling og hjertets dannelse”, kunne det hete. “Gavnlig og morende Fortællinger for Børn” var et begrep.” (Karin Beate Vold i *Norsklæreren: Tidsskrift for språk og litteratur*, nr. 3 i 1998 s. 19-20)

Det er “eit faktum at barnebøker tradisjonelt er blitt oppfatta meir som pedagogikk enn som litteratur. Denne oppfatninga går tilbake til framveksten av barneboka på 1600- og 1700-talet. Alt frå første stund var den eit supplement til ABC- og leseboklitteraturen. Den skulle opplære og oppdra, vere nyttig og gagnleg. Det galdt så vel med tanke på kunnskapar som i moralsk og religiøs forstand. I utforming og innhald var det lite som skilde den frie litteraturen frå skoleboka. Og seinare har det didaktiske elementet følgt barneboka, ikkje alltid så tydeleg i teksten sjølv, men likevel alltid til stades i sjølv den barnelitterære institusjonen. [...] Den vaksne er alltid, direkte eller indirekte, opent eller skjult, ein oppsedar i forhold til barnet. [...] ei spesiell form for pedagogisk tekst, eit utslag av spesielle pedagogiske idear og retningar.” (Gunvor Risa i Birkeland og Risa 1993 s. 7-8)

Litteraturen inngår i “en oppdragelsesprosess, der har retning mod, at børnene kan overtage en given samfundssammenhængs normer, roller og værdier, således at de kan udfylde og videreføre den pågældende samfundsstrukturens funktioner som voksne. [...] [litteraturen] vil fungere som en art oppdragelsesmiddel, uanset hvordan den iøvrigt er, og uanset hvilke hensigter, der er nedlagt i den. [...] Igangsettende var opplysningstidens moralske og pædagogiske intentioner og Rousseaus og romantikkens “oppdagelse af barnet” ” (Flemming Mouritsen i Birkeland og Risa 1993 s. 39-40).

“I gamle dager var ikke barnelitteratur noe for sarte sjeler. [...] Fortellingen “Den slemme Bergliot” gikk som føljetong i Frelsesarmeens blad over 16 uker fra september 1903 til januar 1904. Føljetongen gir en full innføring i tro, omvendelse og det nye livet, inkludert å følge Jesu stemme og be om hans hjelp når det blir vanskelig. Den første delen ble ledsaget av en “redaktionsbemerkning”: “Vi haaber at “Den slemme Bergliot” vil udrette noget godt alle steder hvor der læses om hende. Der findes nok baade gutter og piger omkring i Norge, som har godt af at se hvorledes det tager sig ud naar et barn er uelskværdig, ulydig og egenkærlig.” Bergliot er syv år, nesten åtte, og i de første kapitlene framstår hun som uhøflig, egenrådig og masete. En dag skal foreldrene på fint besøk, men fordi Bergliot er så vilter, må hun være hos venninnen Mina. Minas mor er soldat i Frelsesarmeen, barna oppfører seg ordentlig, og før Bergliot skal hjem om kvelden har de andakt hvor de leser om Jesus, synger og ber: “O, Herre, velsigne Bergliot,” sagde hun, “lær hende at blive god. Hjælp hende. Frels hende. Maa hun blive lydig og elskværdig, og tag bort alt det stygge inde i hendes hjerte. Velsign hendes far og mor, og velsign Anna!” [...] Nå vil Bergliot gå på søndagsskole for å bli som den snille Mina. Dét vil moren ikke ha noe av. “Jeg ved ikke hva jeg skal gjøre med dig. Hvorfor vil du gå på søndagsskolen? Du vil aldrig komme til at synes om Frelsesarmeen alligevel, der gjør de en rædselsfuld støi.” “Jo, jeg synes om dem,” svarede Bergliot og saa op. “Jeg vil se Minas mor med bonnet, og hendes far med den der store blanke til at spille paa.” Bergliot får følge av tjenestepiken til møtet. En kvinnelig kaptein taler om frelse og Bergliot kneler ved botsbenken, til sin mors forskrekkelse. Men Bergliot prøver virkelig å bli snillere, og med bønn og viljestyrke klarer hun litt etter litt å følge den gode, indre stemmen. I siste kapittel begynner hun å stå støtt i sitt nye forsett, og det blir et vitnesbyrd også for moren, som kanskje til nød kan bli med til Armeen en dag.” (<https://landaasen.files.wordpress.com/2013/01/kr-2011-07-c3a5se-marie-ommundsen-om-barneblader.pdf>; lesedato 11.04.16)

Barnelitteraturen kunne altså inngå i et system for oppdragelse, i en “modell” for å kontrollere og disiplinere barn. Barn skulle være lydige, føyelige, pliktoppfyllende, høflige, fromme osv. – og litteratur kunne fungere som et instrument for å oppnå dette.

Margrethe Munthes *Kom skal vi synge* (1905) inneholder mange didaktiske sanger til kjente melodier, sanger som skal bidra til borgerlig barneoppdragelse. Melodiene har noe lystig ved seg som gjør det oppdragende budskapet litt mindre påtrengende enn det ellers ville vært. Sangene ble populære, og ble sunget både i private hjem og på skolen. “Ikke tigge!” er en av Munthes sanger som tydeligst løfter en pekefinger opp for barna:

“Når det står kaker og slikt på bordet
Og de skal spise no’ godt de store
Så må vi ikke stå rundt og be
For det er gresselig stygt å se!

Tålmodighet er det godt å lære,
Tålmodige må vi alle være
For først de store og så de små
Og bare vente, så skal vi få!”

Tre andre sanger av Munthe – “Jeg skriker ikke jeg” (med en flink og positiv “jeg” som sangens stemme), “Griner du?” og “Lua av”:

“Jeg skriker ikke jeg,
og jeg er ikke sint og lei,
når jeg skal vaske meg –
å nei, å nei, å nei!
Og kommer mor med saks,
som hun vil klippe negler med,
så skal du nok få se
at jeg skal bare le!

Jeg skriker ikke jeg,
fordi om mor skal gå sin vei
og ikke tar meg med –
å nei, å nei, å nei!
Jeg tier ganske still,
jeg skriker ikke, det er klart,
så kommer hun nok snart
– og har med noe rart!

Jeg skriker ikke jeg,
fordi om mor har sagt til meg;
“Nå skal du legge deg!”
å nei, å nei, å nei!
Godnatt, godnatt, godnatt!
Godnatt vil jeg til alle si,
og pene hånden gi

og være like blid.”

“Men hva er dette for sure miner?
Nei, jammen tror jeg du går og griner!
Du vet da, når du er sint og lei,
så kan ingen bli glad i deg!

Nei, jeg skal si deg at ingen liker
de stygge barna som går og skriker,
for skrikerunger det har vi nok,
på Blokksberg sitter en diger flokk.

Kom hit og vis meg det bli'e fjese',
og tørr så øyne og kinn og nese,
og hvis du lover å være snill,
så lover jeg at jeg synge vil.”

“Nei, nei gutt,
dette må bli slutt!
Ikke storme inn i stua
før du har fått av deg lua!
Glemte du det rent?
Det var ikke pent.

Husk å ta
alltid lua a'!
Ikke kast den, ikke sleng den,
pent og rett på knaggen heng den!
Tørk av foten din
og gå stille inn.”

Munthe ville innprente gode holdninger og levereregler som hun mente at barna har godt av å lære (til fordel både for voksne og seg selv). Sentrale dyder i hennes sanger er lydighet, tålmodighet, ærlighet, hjelpsomhet og takknemlighet.

“Rasmus Løland (1861-1907) var en av grunnleggerne av den moderne norske barnelitteraturen. Han skrev og oversatte en rekke bøker og fortellinger for barn og var redaktør av Norsk Barneblad. Fram til slutten av 1800-tallet var den norske barnelitteraturen nesten utelukkende didaktisk, og ofte også religiøs, men med Per Sivle og Rasmus Løland kom den kritiske realismen inn i barnelitteraturen, og de produserte tekster for barn av høy litterær kvalitet. Høydepunktet i Lølands produksjon er hans siste barnebok, Kvitebjørnen, fra 1906. Kvitebjørnen er en svært kompleks bok, og Lølands anti-didaktiske tendens er her på sitt sterkeste. Handlingen er sentrert rundt et bygdemiljø og de fire guttene Pål, Gunnar, Kolbein og Andres, som vi i ni episodiske kapitler følger gjennom et halvt år, fra den første

snøen faller til den første vårblomsten spirer. Hvert av kapitlene gjennomløper den didaktiske dannelsesstrukturen, men Løland omformer strukturen slik at barna ikke sosialiseres inn i hjemmets og samfunnets verdier, men styrkes i sin egen vilje og utferdstrang. Og med hvert gjennomløp forsterkes denne tendensen. I begynnelsen er guttene engstelige og underdanige i forhold til autoriteter: “Otten sat i dei som ein vond styng. Einaste råda var at dei kunne få dølja det vel ned.” (Løland 1999:11), men til slutt er de nærmest sprekkferdige av selvtillit: “Dei kjende seg så underleg glade og lette, det var som det lyfte i dei der dei stod og såg utover.” (ibid.:118).” (Jonas Bakken i <http://www.forfattarnett.no/rasmusloland/index.php/artiklar/anti-didaktisk-barnelitteratur>; lesedato 18.06.14)

“Kvitebjørnen er imidlertid ikke bare en anti-didaktisk tekst; den er også meta-litterær. Den didaktiske dannelsesstrukturen Løland spiller på i hvert av kapitlene, har nemlig et helt bestemt opphav: religiøst oppdragende fortellinger for barn, altså den dominerende barnelitteraturen før realismens inntog. Dette kommer tydelig fram i fjerde kapittel, “Vårblomsten”, der Løland lar de fire guttene lese – og forkaste – slike fortellinger. I dette kapitlet begynner nemlig Pål å abonnere på barnebladet *Vårblomsten*, som læreren hevder er “svært god og gild for born” (ibid.:35). Ikke bare læreren, men også Påls foreldre mener *Vårblomsten* er et godt blad; dette er altså didaktisk litteratur som fremmer voksensamfunnets verdier. De eneste som ikke liker *Vårblomsten*, er barna selv, og Løland lar Pål til slutt gjøre kort prosess med bladene: “Han gjekk bort og samla dei i hop og reiv dei av på midten og kasta dei ned i ei mørk krå i sauestallen.” (ibid.:52).” (Jonas Bakken i <http://www.forfattarnett.no/rasmusloland/index.php/artiklar/anti-didaktisk-barnelitteratur>; lesedato 18.06.14) Guttene går lei av alle de oppbyggelige fortellingene i barnebladet. Til og med en indianerhistorie i bladet ender som en from misjonsfortelling. Det didaktiske ødelegger Påls leseglede.

Noen barnebøker fungerer som en “foreldreskole” som formidler til far og mor hvordan de bør oppføre seg, oppdra sine barn osv. Forfatteren vil gi foreldre riktige holdninger, verdier og kunnskaper til å takle å ha barn med mange behov. Forfatteren vil altså “oppdra” de voksne, ikke barna. Anne-Cath. Vestly er et eksempel. Vestly la inn i sine barnebøker et budskap om at voksne bør innta barneperspektiv og prøve å forstå hvordan barna opplever verden. Og foreldre bør gi sine barn mye tid og mye omtanke.

“Barnelitteraturen fra 70-årene gis gjerne merkelappen problemorientert og samfunnskritisk. [...] Vi fikk i 70-årene dikt som tok opp kjønnsrolletenkning, materialisme, industrialisering, forurensning, privatbilisme, forholdet fattig/rik og vår holdning til dem som er “annerledes”.” (Turid Fosby Elsness i Birkeland og Risa 1993 s. 131)

Rasmus Lie (som er et psevdonym for Hans Sande) ga i 1972 ut barneboka *Lita grøn grasbok*, som framsto som en illustrasjon av radikaliseringsen i Norge på 70-

tallet. I denne barnediktsamlingen er det helt vanlige, uskyldige barnedikt, men også dikt om sosial og global urettferdighet, bl.a. om Vietnamkrigen:

“Lille Fille Sprett
som aldri åt seg mett
stal seg ei kake frå fru Pengerud sitt nett

Lille Fille Sprett
som aldri åt seg mett
blei kasta i fengsel og fekk gnaga på eit spett

Herr Nixon president
som alltid åt seg mett
bomba eit land han aldri hadde sett

Herr Nixon President
som alltid åt seg mett
fekk tusen digre kaker fordi han aldri hadde rett”

I totalitære regimer som f.eks. Sovjetunionen og DDR ble litteratur brukt til “politisk oppdragelse” av befolkningen (Neuhaus 2009 s. 230). Gjennom litteraturen skulle leserne tilegne seg de normene og verdiene som myndighetene ønsket.

I “den didaktiske romanen skal man lytte til forfatterens talerør” som er plassert inn i den fiktive verdenen (Olaf Haagensen i *Morgenbladet* 23.–29. november 2012 s. 37) I romaner og skuespill uttrykker forfatterens talerør ganske direkte det som er forfatterens private mening og budskapet i teksten.

Didaktiske verk kan også være f.eks. film, dataspill og tegneserier. Et eksempel fra begynnelsen av 1900-tallet er italieneren Antonio Rubinis tegneserie *Quadratino* (1909-11). Den handler om en gutt med firkantet hode som er ulydig og “slem”. Som en skjebnens straff faller han ned fra stoler, ned trapper, ut av en båt osv., slik at hodet hans ikke er firkantet lenger, og må få hjelp for å få det tilbake i firkantet form igjen.

Maschal var en sjanger med belærende fortellinger, utformet som en eller flere lignelser, oftest skrevet på hebraisk. “Den poetiske lignelse kommer fra den hebraiske maschal-tradisjonen” (Arendt 1992 s. 39).

“Didaktiseringsforslag” er forslag til hvordan en tekst/bok kan brukes (mer eller mindre belærende) i undervisning (Neuhaus og Holzner 2007 s. 567).

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>